

Κεφάλαιο 1

Κονστρουκτιβισμός

Τι σημαίνει για τη συμβουλευτική επαγγελματικής σταδιοδρομίας;

Wendy Patton και Mary McMahon

Σε αυτό το κεφάλαιο θα συζητηθούν οι βάσεις της σύνθετης κοσμοθεώρησης του κονστρουκτιβισμού και θα περιγραφούν οι θεωρητικοί τομείς από τους οποίους προέρχονται οι βασικές θέσεις του. Σκιαγραφούνται, επίσης, οι έννοιες του κονστρουκτιβισμού που καθοδηγούν την πρακτική στη συμβουλευτική επαγγελματικής σταδιοδρομίας.

Οι βάσεις της κοσμοθεώρησης

Κατά τον Lyddon (1989), ο ρόλος κάθε κοσμοθεώρησης είναι να βοηθά στην οργάνωση των δεδομένων που προέρχονται από τα καθημερινά βιώματα. Οι Collin και Young (1986) σημειώνουν ότι οι θεωρίες της επαγγελματικής σταδιοδρομίας έχουν ως επί το πλείστον αναπτυχθεί μέσα σε μια οργανισμική ή/και μηχανιστική κοσμοθεώρηση. Η μηχανιστική θεώρηση αντιλαμβάνεται την πραγματικότητα ως μια μηχανή. Σύμφωνα με αυτήν, οι άνθρωποι σκέφτονται με γραμμικό τρόπο, από το γενικό στο μερικό και εξηγούν τα φαινόμενα με όρους αιτίας και αποτελέσματος. Η οργανισμική κοσμοθεώρηση, που βλέπει την ανθρώπινη ανάπτυξη ως μια διαδικασία ωρίμασης που εκτυλίσσεται με ομαλό τρόπο, είναι η βάση των μοντέλων της αναπτυξιακής ψυχολογίας που στηρίζονται στον προσδιορισμό αναπτυξιακών σταδίων, από τα οποία διέρχεται το άτομο κατά την ανάπτυξή του. Στο πλαίσιο αυτό, για παράδειγμα, κινείται η δουλειά των Super (1990) και Gottfredson (2002) στην επαγγελματική ψυχολογία. Το άτομο θεωρείται το ίδιο υπεύθυνο για τη μετάβαση στο επόμενο εξελικτικό στάδιο και οποιοδήποτε πρόβλημα σε αυτήν τη διαδικασία γίνεται αντιληπτό σε σχέση μόνο με το άτομο.

Σε πολλά πεδία των κοινωνικών επιστημών, όπως η ψυχολογία της επαγγελματικής σταδιοδρομίας (Collin και Young, 1986· Vondracek *et al.*, 1986) και η συμβουλευτική ψυχολογία (Steenbarger, 1991), προωθείται μια κοσμοθεώρηση πλαισίου που αντιλαμβάνεται την πραγματικότητα ως «γεγονότα» που απλώς συμβαίνουν σε ένα μοναδικό ιστορικό πλαίσιο. Η κοσμοθεώρηση πλαισίου δεν αντιλαμβάνεται την εξέλιξη ως μια διαδικασία ωρίμασης που εκτυλίσσεται μέσα από τη μετάβαση από το ένα αναπτυξιακό στάδιο στο άλλο. Αντ' αυτού, η ανάπτυξη θεωρείται ως μια συνεχής διαδικασία αλληλεπίδρασης ανάμεσα στο

άτομο και στο περιβάλλον του. Μέσα από αυτήν τη διαδικασία, τυχαία γεγονότα συνεισφέρουν στη χρονική συνέχεια της ατομικής ύπαρξης, που βρίσκεται σε μια ανοιχτή κατάσταση συνδιαλλαγής με το περιβάλλον.

Η κοσμοθεώρηση του πλαισίου αντανακλάται στην επιστημολογία του κονστρουκτιβισμού και έρχεται σε αντίθεση με την παραδοσιακή επιστημολογία του θετικισμού ή του αντικειμενισμού. Οι θετικιστές επικεντρώνονται στη λογική που στηρίζεται στην αντικειμενική αξία της ελεύθερης γνώσης και η αντικειμενικότητα επισκιάζει την υποκειμενικότητα: τα γεγονότα επισκιάζουν τα συναισθήματα. Οι κονστρουκτιβιστές διάκεινται ενάντια στη δυνατότητα ύπαρξης της απόλυτης αλήθειας. Εντούτοις, ο ισχυρισμός ότι η κονστρουκτιβιστική προσέγγιση είναι το αντίθετο αποτελεί υπεραπλούστευση. Ο κονστρουκτιβισμός έλκει άμεσα την καταγωγή του από την κοσμοθεώρηση πλαισίου, με την έννοια ότι η «πραγματικότητα» που διαμορφώνουν τα γεγονότα κατασκευάζεται «από μέσα προς τα έξω», μέσα από τη σκέψη και την επεξεργασία του ίδιου του ατόμου. Αυτές οι κατασκευές στηρίζονται σε ατομικές γνώσεις, όπως αυτές διαμορφώνονται μέσα από την αλληλεπίδραση με θεωρήσεις που προκύπτουν με τη σειρά τους κατά την αλληλεπίδραση του ατόμου με το περιβάλλον. «Είναι ταυτόχρονα ατομικές και αλληλεπιδραστικές, παράγουν τάξη για το άτομο και καθοδηγούν την αλληλεπίδραση με το περιβάλλον» (Steenberger, 1991, σελ. 291). Ο κονστρουκτιβισμός, λοιπόν, βλέπει το άτομο ως ένα ανοιχτό σύστημα που συνεχώς αλληλεπιδρά με το περιβάλλον και αναζητά σταθερότητα μέσα από τη συνεχή αλλαγή. Η έμφαση δίνεται στη διαδικασία και όχι στο αποτέλεσμα: δεν υπάρχει ολοκλήρωση ενός σταδίου και μετάβαση στο επόμενο, όπως στις προσεγγίσεις της ανάπτυξης που βασίζονται σε στάδια. Οι Mahoney και Lyddon (1988) αντιλαμβάνονται την αλλαγή και τη σταθερότητα ως εξής: «Η σταθερότητα του εαυτού είναι ενσωματωμένη στην αλλαγή του εαυτού: όλοι αλλάζουμε συνεχώς και ταυτόχρονα παραμένουμε ίδιοι» (σελ. 209).

Ο κονστρουκτιβισμός στην ψυχολογία

Ο κονστρουκτιβισμός έχει αναγνωριστεί ως η τρίτη πιο σημαντική τάση στη γνωστική επιστήμη, ενώ η ίδια η γνωστική επιστήμη αποτελεί ένα από τα τέσσερα πιο σημαντικά πεδία στην ψυχολογία (Mahoney και Patterson, 1992), ακολουθώντας την ψυχαναλυτική θεωρία, τον συμπεριφορισμό και τον ανθρωπισμό. Σε αντίθεση με τον ρεαλισμό, που υποστηρίζει την ύπαρξη μιας σταθερής και εξωτερικής πραγματικότητας, μια από τις βασικές αρχές του κονστρουκτιβισμού έγκειται στην έμφασή του στην ενεργή φύση της ανθρώπινης γνώσης, αναγνωρίζοντας ότι τα άτομα συμμετέχουν ενεργά στην κατασκευή της πραγματικότητάς τους. Ενώ ο ρεαλισμός διατείνεται υπέρ της ύπαρξης μιας αντικειμενικά έγκυρης αλήθειας, ο κονστρουκτιβισμός δίνει έμφαση στη βιωσιμότητα της ατομικής κατασκευής (μια προσωπικά αντιλαμβανόμενη πραγματικότητα), λαμβάνοντας υπ' όψιν τη συνοχή αυτής της κατασκευής με συναφή συστήματα προσωπικών και κοινωνικών πεποιθήσεων. «Σύμφωνα με την κονστρουκτιβιστική άποψη, η απόκτηση της ανθρώπινης γνώσης είναι μια διαδικασία κατασκευής νοήματος, κατά την οποία η ανθρώπινη γνώση ταξινομείται και οργανώνεται» (Mahoney και Petterson, σελ. 671).

Στο ειδικό τεύχος του *Journal of Vocational Behavior* που εκδόθηκε το 2004, οι Young και Collin (2004) αναγνωρίζουν τη δυσκολία μιας σαφούς οριοθέτησης ανάμεσα στους όρους *κονστρουκτιβισμός* και *κοινωνικός κονστρουξιονισμός*, ιδιαιτέρως σε σχέση με την εξέλιξη στην επαγγελματική σταδιοδρομία: «Ο κονστρουκτιβισμός επικεντρώνεται στη δημιουργία του νοήματος αλλά και στην κατασκευή του κοινωνικού και ψυχολογικού κόσμου μέσα από ατομικές και γνωστικές διεργασίες, ενώ ο κοινωνικός κονστρουξιονισμός επικεντρώνεται στον ψυχολογικό και κοινωνικό κόσμο που καθίσταται πραγματικός (κατασκευασμένος) μέσα από τις κοινωνικές διεργασίες και την αλληλεπίδραση» (σελ. 375). Οι Young και Collin τονίζουν ότι αυτή η απλή διάκριση, αν και είναι χρήσιμη, δεν μπορεί να μειώσει την ποικιλία που εμπεριέχει κάθε όρος αλλά και τις διαφορές ανάμεσα στους δύο όρους. Ωστόσο, στη συζήτηση που διεξάγεται στον τομέα της εξέλιξης της επαγγελματικής σταδιοδρομίας, για λόγους συντομίας, οι Young και Collin υπάγουν τόσο τον κονστρουκτιβισμό όσο και τον κοινωνικό κονστρουξιονισμό κάτω από τον όρο κονστρουκτιβιστικές προσεγγίσεις.

Μέρος της πολυπλοκότητας που συναντά κανείς στη βιβλιογραφία του κονστρουκτιβισμού οφείλεται στο ότι ο κονστρουκτιβισμός αντλεί τις κεντρικές του θέσεις από σχετικές θεωρίες. Για παράδειγμα, η έννοια της ενεργητικής γνώσης προέρχεται από τη θεωρία κινήτρων και συνίσταται στο ότι ο νους είναι ένα ενεργό σύστημα που έχει την ικανότητα να παράγει εξαγόμενα αποτελέσματα βάσει των εισαγόμενων ερεθισμάτων που λαμβάνει. Το άτομο αλληλεπιδρά συνεχώς με το περιβάλλον, ενώ παράλληλα ερμηνεύει και κατασκευάζει νοήματα γι' αυτό. Η γνώση είναι μια αλληλεπιδραστική διαδικασία που στηρίζεται σε μηχανισμούς ανατροφοδότησης και πρόδρασης.¹ Ως εκ τούτου, πέρα από την αντίδραση σε εξωτερικά ερεθίσματα, ο ανθρώπινος νους κατασκευάζει ενεργά την πραγματικότητα μέσα από την εσωτερική διαλογή και επεξεργασία των ερεθισμάτων. Επιπροσθέτως, ο κονστρουκτιβισμός υποστηρίζει ότι οι γνωστικές δομές λειτουργούν σε ένα σιωπηρό και ασυνείδητο επίπεδο και ότι αυτοί οι κανόνες ταξινόμησης διακυβεύουν τις γνωστικές διεργασίες του ατόμου. Ο Peavy (2000) σχολιάζει ότι πολλές από τις αυτο-οργανωτικές διεργασίες, που συνήθως υπάρχουν σε ένα χαλαρό επίπεδο επίγνωσης, μπορούν να γίνουν φανερές μέσα από τη χρήση πολιτισμικών εργαλείων στη συμβουλευτική διαδικασία. Ο Peavy μιλά για «περιφέρειες επίγνωσης», για να επισημάνει τις πλευρές του πεδίου προσοχής των ατόμων που λαμβάνεται υπ' όψιν (σελ. 21).

Η θεωρία των συστημάτων έχει, επίσης, συνεισφέρει στη διαμόρφωση των βασικών συνιστωσών του κονστρουκτιβισμού, ιδιαιτέρως ως προς τη θέση ότι τα άτομα είναι αυτο-οργανωτικά συστήματα και η μάθηση και η γνώση

1 Η ανατροφοδότηση ή ανάδραση και η πρόδραση κατά τη θεωρία ελέγχου, όπως αυτή διατυπώνεται στα πλαίσια της κυβερνητικής, αναφέρονται στα δύο βασικά είδη συστημάτων ελέγχου, που η δομή και λειτουργία τους συνίσταται στη μετάδοση και επεξεργασία της πληροφορίας με στόχο τη διατήρηση της σταθερότητας του συστήματος. Οι έννοιες αυτές έχουν αξιοποιηθεί από τη συστημική θεραπεία. Για παράδειγμα, κατά την πρόδραση η πληροφορία προγραμματίζεται, ώστε να παράγει ένα επιθυμητό αποτέλεσμα και σε αυτό έχει στηριχτεί η διαμόρφωση υποθετικών διερευνητικών ερωτήσεων μέλλοντος που έχουν ως στόχο την κατασκευή μελλοντικών δυνατοτήτων (Penn, 1986).

συνίστανται σε σύνθετες δυναμικές διαδικασίες, μέσα από τις οποίες το άτομο αυτο-οργανώνεται και αναδιοργανώνεται, με στόχο την επίτευξη μιας ισορροπίας.² Το ανθρώπινο σύστημα θεωρείται ότι λειτουργεί βάσει στόχων, είναι διαρκώς εξελισσόμενο και αυτό-διατηρούμενο. Η διαδικασία αυτή είναι αλληλεπιδραστική και το ανθρώπινο σύστημα λειτουργεί σε αλληλεξάρτηση με τα άλλα συστήματα (π.χ. οικογένεια, εργασιακό περιβάλλον). «Η ζωή είναι μια συνεχής αναδρομική³ διαδικασία που χαρακτηρίζεται από διατάραξη και προσαρμογή, αποδιοργάνωση και δυσφορία, αναδυόμενη πολυπλοκότητα και διαφοροποίηση» (Granvold, σελ. 346-7). Η ακόλουθη περιγραφή των Ford και Ford (1987) σκιαγραφεί τη συνεισφορά της συστημικής θεωρίας σε αυτήν την πλευρά του κονστрукτιβισμού:

Το Πλαίσιο των Ζωντανών Συστημάτων (ΠΖΣ) έχει σχεδιαστεί ώστε να αντιπροσωπεύει όλες τις πλευρές της ανθρώπινης ύπαρξης, όχι μια συγκεκριμένη πλευρά της συμπεριφοράς ή της προσωπικότητας... Περιγράφει ότι τα διάφορα «μέρη» του ατόμου -οι στόχοι, τα συναισθήματα, οι σκέψεις, οι πράξεις και οι βιολογικές διαδικασίες- λειτουργούν και ημιαυτόνομα ως τμήματα μιας ευρύτερης μονάδας, που είναι το άτομο, σε συνεκτικά τμήματα μιας προσδιορισμένης από το πλαίσιο και σκόπιμης δραστηριότητας (της συμπεριφοράς). Επίσης, περιγράφει πώς αυτές οι συγκεκριμένες εμπειρίες «αθροίζονται» και παράγουν μια μοναδική, ιδιοκατασκευαζόμενη ιστορία και προσωπικότητα (μέσα από την κατασκευή, διαφοροποίηση και επεξεργασία των σχημάτων συμπεριφοράς) και πώς οι διάφορες διαδικασίες αλλαγής (αυτο-οργάνωση, αυτο-κατασκευή και αποδιοργάνωση-αναδιοργάνωση) βοηθούν στη διατήρηση της σταθερότητας και της εξελικτικής ευελιξίας στα οργανωμένα πρότυπα που παράγουν, τα οποία και αποτελούν σταθερές καταστάσεις. Έτσι, το ΠΖΣ δεν μπορεί εύκολα να περιγραφεί με όρους των συνηθισμένων θεωρητικών κατηγοριών. Αντ' αυτού, συνιστά μια

2 Οι Maturana και Varela (1984) στο Δέντρο της Γνώσης (μτφρ. Σπύρος Μανουσέλης, Αθήνα, Κάτοπτρο, 1992, σελ. 74) ορίζουν την οργάνωση ως «το σύνολο των σχέσεων που υπάρχουν ανάμεσα στα συστατικά μέρη ενός συστήματος, έτσι ώστε να μπορούμε να το θεωρήσουμε ότι ανήκει σε μια συγκεκριμένη ταξινομητική κατηγορία». Σε άλλο σημείο (σελ. 27) και ως προς τη διατήρηση της οργάνωσης των έμβιων συστημάτων θεωρούν τα έμβια όντα ως ομοιοστατικά συστήματα και την οργάνωσή τους κυκλική, καθώς μέσω της ανάδρασης το αποτέλεσμα επιστρέφει και δρα αιτιακά πάνω στην αιτία που το παράγει. Παραθέτουν, λοιπόν, ότι «τα έμβια όντα λειτουργούν, ώστε να διατηρήσουν την ίδια τους την οργάνωση. Τα αποτελέσματα της λειτουργίας του έμβιου συστήματος είναι αναγκαία για να παραχθεί η έμβια οργάνωση. Πρόκειται, συνεπώς, για μια οργάνωση αυτοαναφορική που υπάρχει, λειτουργεί και αναπαράγεται μέσω μιας αδιάλειπτης αλυσίδας, τα προϊόντα της οποίας είναι απαραίτητα για να παραχθεί αυτό που τα παράγει. Έτσι, κάνουμε λόγο για μια αυτοαναφορική οργάνωση».

3 Ο όρος αναδρομικός αναφέρεται σε κάθε διαδικασία που για να επιτευχθεί ανατρέχει στην ίδια της τη λειτουργία. Μια διαδικασία είναι αναδρομική όταν αναπτύσσεται πάνω στον ίδιο της τον εαυτό. Οι von Schlippe και Schweitzer (2003) στο Εγχειρίδιο της Συστημικής Θεραπείας και Συμβουλευτικής (μτφρ. Ευτυχία Μοτάκη, επιμ. Βιργίνια Ιωαννίδου, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 2008) παραθέτουν για την αναδρομικότητα στα κοινωνικά συστήματα (σελ. 108): «... οι συμπεριφορές του ενός (συγ)καθορίζονται από αυτές των άλλων και συγχρόνως τις καθορίζουν, έτσι ώστε μια γραμμική αιτιακή θεώρηση να αποτελεί μια ανεπίτρεπτη συντόμευση... σε μια δομή αλληλεπιδράσεων με κυκλική αιτιότητα κάθε πράξη έχει αντίκτυπο στο ίδιο το άτομο που δρα και αυτό ορίζεται ως αυτοαναφορά...»

προσπάθεια κατανόησης των ατόμων σε όλο το φάσμα της πολυπλοκότητας της ανθρώπινης ύπαρξης (σελ. 1-2).

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, στη γνώση αποδίδεται μια ποιοτική χροιά αντί να θεωρείται μέρος μιας ευρύτερης διαδικασίας πρόσληψης. Η νέα γνώση ενσωματώνεται στα υπάρχοντα πλαίσια με έναν σχεσιακό και διασυνδεδετικό τρόπο. Η αυτογνωσία, επίσης, θεωρείται εξελικτική και σχεσιακή, καθώς «πολύπλοκα και ενσωματωμένα επίπεδα αυτοπροσδιορισμού επιτυγχάνονται μέσα από την αφομοίωση των διαταράξεων που παράγονται κατά την αλληλεπίδραση με τον κόσμο» (Granvold, σελ. 347).

Ο κονστρουκτιβισμός στη συμβουλευτική επαγγελματικής σταδιοδρομίας

Ο Savickas (1995, σελ. 18) υποστηρίζει ότι «οι εργασιακοί ψυχολόγοι αντιμετωπίζουν την πρόκληση να αναθεωρήσουν τη φιλοσοφία της επιστήμης και να αναδιατάξουν τον τομέα τους, έχοντας ως άξονα την έννοια της ερμηνευτικότητας». Μια σειρά από συγγραφείς έχουν αναπτύξει προσεγγίσεις που μπορούν να ομαδοποιηθούν κάτω από τη μετανεωτερική ή κονστρουκτιβιστική προοπτική, παρ' όλο που καθεμία από αυτές τις προσεγγίσεις μπορεί να εστιάζει σε διαφορετικές πλευρές και να έχει διαφορετικές ονομασίες (π.χ. κονστρουκτιβισμός, ερμηνευτικότητα, προοπτικισμός). Αυτές οι προσεγγίσεις περιλαμβάνουν έργο ως προς τις ερμηνευτικές προσεγγίσεις στη θεωρία (Collin και Young, 1988· Young και Collin, 1988) και στην έρευνα της επαγγελματικής σταδιοδρομίας (Young και Collin, 1992). Οι ερμηνευτικές προσεγγίσεις εστιάζουν στην απαρτίωση του νοήματος και στην αύξηση της υποκείμενης συνοχής στην επαγγελματική σταδιοδρομία του ατόμου ή στις επαγγελματικές εμπειρίες μια ομάδας ατόμων. Άλλα παραδείγματα προσεγγίσεων πλαισίου περιλαμβάνουν τη δουλειά των Young και Borgsen (1990), όπου περιγράφεται μια υποκειμενική μέθοδος μελέτης της επαγγελματικής σταδιοδρομίας, και στην προσέγγιση κοινωνιοδυναμικής συμβουλευτικής του Reavy (1998· 2000). Πιο πρόσφατα, ο Chen (2003) έχει προτείνει ένα θεωρητικό μοντέλο απαρτίωσης της επαγγελματικής σταδιοδρομίας, σε μια προσπάθεια γεφύρωσης του χάσματος ανάμεσα στις κονστρουκτιβιστικές και στις αντικειμενικές προσεγγίσεις στην εξέλιξη της επαγγελματικής σταδιοδρομίας των ανθρώπων.

Καθώς η κατανόηση της εξέλιξης της επαγγελματικής σταδιοδρομίας έχει αλλάξει τα τελευταία χρόνια και η έννοια της διά βίου εξέλιξη της επαγγελματικής σταδιοδρομίας έχει γίνει ευρύτερα αποδεκτή, η καταλληλότητα της παραδοσιακής προσέγγισης στη συμβουλευτική επαγγελματικής σταδιοδρομίας τίθεται σε αμφισβήτηση. Ο Savickas (1993, σελ. 205) ισχυρίζεται ότι η συμβουλευτική επαγγελματικής σταδιοδρομίας «πρέπει να συμβαδίζει με το πέρασμα της κοινωνίας μας στη μετανεωτερική εποχή» και ότι η πρακτική της πρέπει να μετακινηθεί από την «αναζήτηση της αλήθειας στη συμμετοχή σε συζητήσεις και από την αντικειμενικότητα στη δημιουργία νέων προοπτικών». Καθώς ο κονστρουκτιβισμός αποτελεί μια επιστημολογική θέση που δίνει έμφαση στην αυτο-οργάνωση και στην ενεργή γνώση, παρέχει μια προοπτική,